

לוי אשכול

כלכלה וחברה

מי מפחד מכלכלה? (מערך 201)

מבוא:

מוסף הכלכלה בעיתון היומי זוכה בדרך כלל להתעלמות או להשלכה. בעבור רובנו שפת הכלכלה היא זרה ובלתי מוכרת. אנחנו נוטים להשאיר את הזירה הזו ל"מומחים", ל"מקצוענים". ההנחה היא שכלכלה היא בדיוק כמו כל מקצוע אחר וממילא יש לקבל את חוות הדעת המקצועית ואת ההחלטות המתקבלות בתחום ללא כל ערעור.

הכלכלן מבחינתנו הוא כמו רופא או מוסכניק. כשם שאין לנו הבנה במינוחים רפואיים ואנו לא קוראים בשקיקה כתיבי עת מקצועיים או כשם שאין לנו מושג מה ממלמל המוסכניק כשהוא עורך את סיכום החשבון כך כנראה שלא לנו להבין את הנתונים, הגרפים, האחוזים והאמירות המתפרסמות בעמודי הכלכלה.

האמנם עלינו להתייחס לעולם הכלכלה כעולם סגור ובלתי מובן? האמנם נכון להותיר את הזירה ואת ההחלטות המתקבלות בה ל"אנשי מקצוע"?

לוי אשכול עלה לארץ בשנת 1914. תוך תקופה קצרה נהיה לגזבר קבוצת "עבודה", קבוצת פועלים שנדדה בארץ בחיפוש עבודה והכשרה חלוצית. לאחר מכן, בדרכו אל מנהיגות לאומית, שימש בתפקידים כלכליים ומשקיים בהסתדרות הפועלים, במפלגות הפועלים, בסוכנות היהודית וב"הגנה". עם קום המדינה שימש כראש מחלקת ההתיישבות וגזבר הסוכנות היהודית, ובתפקידים כלכליים-חברתיים אלה קבע את דמותה ההתיישבותית של המדינה. לאחר מכן שימש שר האוצר במשך 11 שנים, בתקופה מעצבת קריטית של המשק הישראלי ועסק בפיתוח החקלאות, ההתיישבות והתעשייה. את תפקידו במשרד האוצר סיים רק עם כניסתו לתפקיד ראש הממשלה בשנת 1963. גם כראש ממשלה הרבה לעסוק בתחומי הכלכלה, המשק והחברה. ההבנה שכלכלה היא הכלי המרכזי לעיצוב המדינה והחברה היא חלק ממורשתו הגדולה של לוי אשכול.

בהתאם למורשתו של אשכול, טענתנו היא שזירת הכלכלה היא אחת מהזירות המשפיעות ביותר על חיינו ועל דמותה של החברה בה אנו חיים. אנו חושבים שחיוני לכל אזרח במדינה לרכוש כלים בסיסיים להבנת השיח הכלכלי כתנאי לפיתוח של ביקורת ומעורבות.

כלכלה איננה מקצוע ניטרלי אלא בראש ובראשונה תחום חברתי. כל החלטה וכל מדיניות הנקטים בה נשענים על תפיסות עולם, על ערכים ועל אידיאולוגיות. השארת הזירה הכלכלית לכלכלנים פירושה ויתור על הזכות והחובה הדמוקרטית הבסיסית של השתתפות בעיצובה של החברה.

יש להתייחס לתחום בדיוק כמו שאנו מתייחסים לסוגיות חברתיות אחרות. כשם שכל אחד מאיתנו מגבש עמדה בנושאים מדיניים, ביטחוניים או זהותיים, כשם שכל נער ונערה יכולים להצהיר על דעתם בנושא

מדינה פלסטינית, תחבורה ציבורית בשבת או הסרבנות, כך, לדעתנו, כל אחד צריך לגבש עמדה גם בנושאים כלכלים חברתיים.

השלב הראשון צריך להיות, אם כן, היכרות עם מושגי היסוד הבסיסיים. היכרות כזו תאפשר לנו לחרוג מהנורמה המקובלת, לפתוח את מוסף הכלכלה ולהבין, ולו באופן כללי, את הנושאים הנידונים. כך נוכל להיווכח שבמוספים אלה לא עוסקים בנוסחאות ובמספרים אלא באנשים – בפרנסה, באבטלה, בעבודה, בפנסיה, בבריאות, בפערים, ברמת חיים ועוד ועוד. אז נוכל לפתח עמדה, ביקורת ומעורבות. אז נוכל להשפיע על חיינו.

כחלק מתהליך פיתוחו של האזרח בביה"ס אנו חושבים שיש להקנות לתלמידים את הכלים ואת המודעות הבסיסית לאפשרות ולצורך של מעורבות בתחום הכלכלה.

חשוב להדגיש שאין כאן כוונה ללימוד שיטתי ועמוק של התחום בדיוק כשם שמקיימים בכיתה דיון אודות הסכסוך הישראלי פלסטיני לא עוסקים בלימוד שיטתי של היסטוריה, אסטרטגיה או פסיכולוגיה.

מושגי היסוד לפעולה זו:

תחרות, היצע, ביקוש, אשראי, ריבית, תקציב המדינה, גרעון תקציבי, אינפלציה, בורסה, מניה, מדד המחירים לצרכן, מיסים, אבטלה, מונופול, הסכם שכר קיבוצי, חוזה אישי, ביטוח לאומי, מדד המחירים לצרכן, תוספת יוקר, מיתון, צמיחה, מס הכנסה, מע"מ.

המטרה

1. לפתח מודעות לאפשרות ולצורך של הבנה בסיסית של תחום הכלכלה.
 2. לערוך היכרות עם מושגים בסיסיים מעולם הכלכלה ולהבין את הקשר של המושגים התיאורטיים למציאות חיינו.
- * במערך זה שתי אפשרויות, שתיהן מבוססות על משחק.

אפשרות א'

1. מטרת כל קבוצה במשחק לצבור נקודות רבות ככל האפשר. צבירת נקודות נעשית על ידי בחירה בהסבר הנכון או על ידי הטעיה של הקבוצות. [שיטת הניקוד מפורטת בסוף]
 2. מתחלקים לקבוצות המונות שלושה-ארבעה משתתפים בקבוצה. כל קבוצה מקבלת שני מושגים להגדרה וקטע מהספר המסביר אותם. שלב זה מבוסס על הספר: "כסף לא צומח על העצים" מאת לוי מורב. (הוצאת מודן). הספר כולל 34 פרקים קצרים שכל אחד מהם נותן מענה לאיזושהי שאלה הנוגעת לכלכלה. ההסברים קצרים וברורים ומתאימים לבני נוער צעירים. ניתן לצלם את הפרקים ולחלק לכל זוג תלמידים שני פרקים. רשימת מושגים והתאמה לפרקי הספר מיד לאחר הסבר זה, כמו כן מצ"ב הקטעים הרלוונטים מהספר וכן הסבר מקוצר לך, המורה, על כל אחד מהמושגים.
 3. כל קבוצה מבינה את משמעות המושגים שקיבלה מתוך הקטע שקיבלה לקרוא.
 4. כל קבוצה כותבת שלושה הסברים למושגים שקיבלה. אחד נכון ושניים שנועדו להטעות.
 5. מתחילים לשחק:
- כל קבוצה בתורה מציגה מושג אחד עם שלושה הסברים: אחד נכון ושנים מוטעים. על כל משתתף/ת להציג הסבר אחד. מטרת הקבוצה להטעות את הקבוצות האחרות כך שיבחרו בהסבר לא נכון.
 - בכל פעם קבוצה מציגה מושג אחד ועוברים לקבוצה הבאה. כל קבוצה מציגה שני מושגים לכל היותר.

- בתום כל הצגת הסבר, שאר הקבוצות צריכות להחליט אילו מן ההסברים נראים להן נכונים. ניתן לבקש מכל קבוצה להרים שלט עליו מופיע א', ב' או ג', על פי סדר מתן ההסברים שניתנו. על כל הקבוצות להרים את השלט בבת אחת.
 - בסוף כל מושג רושמים את הניקוד על הלוח. ומסבירים עוד פעם את המושג ואת הקשר שלו למושגים הקודמים.
6. שיטת הניקוד: ניוש נכון – 5 נקודות לקבוצה המנחשת. ניוש נכון כשכל שאר הקבוצות טעו – 10 נקודות לקבוצה המנחשת. הטעיה – 5 נק' על כל קבוצה טועה לקבוצה שהגדירה את המושג. אם כל הקבוצות טעו – בונס 5 נק' לקבוצה שהגדירה את המושג. שאלת שובר שוויון: ניקוד מלא – 25 נק'. חלקי 10 נק'.
7. רשימת מושגים בהתאמה לפרקים בספר "מי מפחד מכלכלה" (הדפים עם ההסברים המלאים לך, המורה, מצ"ב):
(במקרה שרוצים להוריד חלק מהמושגים מסיבה כזו או אחרת, המושגים המודגשים בקו הם אלן שחיוני לכלול במשחק)
- המושגים: היצע וביקוש; קרטל – לפרקים: "מתי המחירים עולים" "מי מרויח בתחרות בין הפיצריות?"
 - המושג: אינפלציה – לפרק: "מה גורם לכך שהמחירים מתחילים להשתולל?" "מדוע בעצם המדינה אינה מדפיסה כסף כמה שהמתחשק לה?"
 - המושגים: אשראי; ריבית – לפרק: "מדוע הבנקים מרשים ללקוחות למשוך יותר כסף ממה שיפקידו?"
 - המושג: חיסכון – לפרק: "למה כדאי לחסוך?"
 - המושג: מדד מחירים לצרכן; תוספת יוקר – לפרק: "מהו מדד המחירים לצרכן?"
 - המושגים: מיתון; צמיחה [ניתן לאחד למושג אחד] – לפרקים: "מהו מיתון ומדוע הוא מופיע מפעם לפעם?"
 - המושגים: מס הכנסה; מע"מ – לפרקים: "מנין יש למדינת ישראל כסף?" "האם אפשר לקים מדינה בלי מיסים?"
 - המושגים: מניה; בורסה – לפרקים: "מהי מניה?" "מה בדיוק עושים בבורסה?"
 - המושגים: תקציב; גירעון – לפרק: "איך בונים תקציב?"
8. שאלת שובר שוויון: מחלקים לקבוצות מאמרים כלכליים קצרים מעיתונים המכילים את המושגים עליהם עברו. בזוגות הם קוראים וצריכים להסביר מה אומר המאמר בעיקר בהתייחס למושגים שנידונו.

אפשרות ב'

1. חידון מושגים (15 דק')

אפשר לעשות ע"י תחרות בין נציגים בפני הכיתה (בסגנון החוליה החלשה) או לחילופין בארבע קבוצות על גבי נייר. הרעיון הוא שהתלמידים ינסו להגדיר את המושגים עוד בטרם לומדים אותם. לא נותנים את התשובה הנכונה בתום החידון אלא רק אמירת נכון/לא נכון על התשובה שניתנה. המושגים – תחרות, היצע, ביקוש, אשראי, ריבית, תקציב, חברה ממשלתית, חברה פרטית, אינפלציה, סחר חליפין, תוצר שנת, דמי עמלה בבנק, בורסה, מניה, מדד המחירים לצרכן, מיסים, אבטלה, מונופול, הסכם שכר קיבוצי, חוזה אישי, בטוח לאומי.

2. הגדרת מושגים (20 דק')

שלב זה מבוסס על הספר: "כסף לא צומח על העצים" מאת לוי מורב. (הוצאת מודן). הספר כולל 34 פרקים קצרים שכל אחד מהם נותן מענה לאיזושיא שאלה הנוגעת לכלכלה. ההסברים קצרים וברורים ומתאימים לבני נוער צעירים. ניתן לצלם את הפרקים ולחלק לכל זוג תלמידים שני פרקים. מצ"ב הקטעים הרלוונטים מהספר וכן הסבר מקוצר לך, המורה, על כל אחד מהמושגים.

המטלה: כל זוג צריך להוציא מתוך הפרקים שברשותו הגדרות למושגים מתוך רשימת המושגים המפורטת באפשרות א' לעריכת מערך זה. (הפרקים המומלצים: עמ' 13-16, 17-18, 19-21, 31-32, 46-47, 48-49, 50-52, 53-54, 55-57, 77-78, 81-82, 91-90)

3. הבהרת מושגים (30 דק')

עוברים על רשימת המושגים. התלמידים שמצאו בפרק שלהם הגדרה למושג מקריאים אותה. חלק מהמושגים מצויים בכמה פרקים כך שיתקבלו תשובות מכמה תלמידים. כדאי לאחד את הגרסאות השונות של ההגדרות לכדי הגדרה שלמה.

4. דיון אקטואלי (15 דק')

להתחלק לזוגות. לתת לכל זוג מוספים כלכליים מהעיתונים. לבקש מכל זוג לחפש כתבות/כותרות מהעיתונים הנוגעות להגדרות. כל זוג יציג את הכותרת/כתבה תוך התבססות על המושגים שנלמדו. הקבוצה תקיים דיון קצר סביב שאלות כגון:

- איזו בעיה עולה בקטע?
- מי האנשים הקשורים לנושא?
- מי מרוויח מי מפסיד?
- מי מחליט?

- מה יכולת ההשפעה של האזרחים?
- האם ניתן היה לנהוג/להחליט אחרת או האם המצב חייב להיות כזה?
- מה אתם חושבים שניתן וצריך לעשות בנידון?

שיעורי בית:

1. ניתן לבקש מהתלמידים לערוך להוריהם חידון על המושגים אותם הגדירו ולבדוק האם יודעים את ההגדרות והאם יכולים להוסיף עליהן.
2. במידה וקיים אתר אינטרנט בית ספרי אפשר להטיל על תלמיד או שניים להעלות את ההגדרות השלמות לאתר (לחלון כיתתי) + לסרוק את קטעי העיתונים הקשורים לכל הגדרה. אם אין אופציה אינטרנטית אז אפשר לעשות קובץ וורד רגיל ולצלם לכל הכיתה.

הסברים לשימושך, המורה:

להלן רשימת כל ההגדרות שפורטו במהלך ההפעלה.
לנוחותך ולשימושך, נתנו את כל "הפירושים" של כל ההגדרות.

- 1. תחרות, היצע, ביקוש:** הכלכלה כפי שהיא נתפסת היום, מתנהלת על פי כללים של שוק ותחרות בין מוכרים ויצרנים. היצרנים השונים מייצרים מוצרים, וסך המוצרים קובעים את ההיצע. מול זה, סך כל מה שמבקשים האנשים לקנות, הביקושים – הם הביקוש. האיזון בין הביקוש להיצע קובע את המחיר.
אם מתאמים ביניהם היצרנים או המוכרים על מחיר אחיד פחות או יותר ומפירים בכך את כללי התחרות זה נקרא קרטל וזהו צעד המנוגד לחוק.
- 2. אשראי, ריבית:** אשראי הוא כסף שניתן על ידי גורם בעל הון, בדרך כלל הבנקים, לגורם אחר כהלוואה. הבנק, לדוגמה, נותן לתעשין להשתמש ביותר כסף ממה שמצוי בחשבונו כדי להחליף את הציוד בציוד מודרני יותר, מתוך הנחה שהתעשין ירוויח אחרי כן יותר וכך יוכל להחזיר את הכסף שלו וגם יותר מכך – כלומר לשלם את הסכום שלוה בתוספת ריבית. גובה הריבית נקרא "מחיר הכסף". כלומר, עלות השימוש בכסף של המלווה הבנק. גובה הריבית הבסיסית נקבע על ידי בנק ישראל ולפיו נקבע מה המינימום שנשלם על האובר-דראפט (משיכת יתר/מינוס) שלנו בבנק או לחילופין כמה נקבל עבור חסכונותינו.
- 3. תקציב המדינה:** מסגרת חוקית המפרטת במונחים כספיים את תקרת ההוצאות וההכנסות של הממשלה לתקופה של שנה אחת. בסעיף ההכנסות אפשר למנות: מיסים ישירים (מס הכנסה, מס חברות לדוגמה), מיסים עקיפים (מע"מ, מס קנייה וכו'), אגרות והיטלים, מענקי חוץ ועוד. בסעיף ההוצאות: כל ההוצאות של המשרדים השונים (בטחון, חינוך, רווחה וכו'), תשלומי העברה (קצבאות, דמי אבטלה, הבטחת הכנסה) והחזר חובות.
התקציב מוכן על ידי צוות מיוחד במשרד האוצר, מאושר על ידי הממשלה ואח"כ מאושר על ידי הכנסת. תהליך האישור נמשך חודשים והתקציב המאושר הוא תוצאה של מערכת הכוחות הפוליטיים, כמו בכל מדינה דמוקרטית מתוקנת. התקציב הוא חוק, כמו כל חוק אחר שנחקק במדינה.
- 4. גרעון תקציבי:** מצב שבו סכום ההוצאות גדול מההכנסות של המדינה בשנה מסוימת. במצב כזה המדינה חייבת לממן את הגרעון על ידי הלוואות הון מבנק ישראל או מבנקים זרים. תקציב גרעוני נעשה במצב של מיתון ואבטלה בכדי לעודד פעילות כלכלית ויצירת מקומות עבודה. אחוז הגרעון הרצוי בתקציב נתון לזיכוח מתמיד המושפע גם מעמדת קרן המטבע הבינלאומי, שראשו לוחצים להורדת הגרעון.

5. **אינפלציה:** ירידת ערך כסף. מצב בו אותו סכום כסף יכול לקנות פחות מוצרים, או שלחילופין נדרש סכום יותר גדול יותר כדי לקנות אותו מוצר. תהליך הנגרם מעליה בכמות הכסף בשוק מול כמות סחורות שאינה גדלה באותו קצב.
לדוגמא: בעבר היו עשרה שקלים בכל המשק ועשרה כיסאות. כל כיסא עלה שקל. אם כעבור שנה יהיו עשרים שקלים ו-15 כיסאות כל כיסא יעלה 1.5 שקלים. עודף הכסף יכול להיגרם או כירידה ביצור, או מהדפסת והזרמת כסף על ידי הממשלה בלי שיש עליה תואמת ביצור.
6. **בורסה, מניה:** חברה שהיא מספיק גדולה וזקוקה לעוד כסף כדי לגדול עוד יכולה גם לגייסו בבורסה: היא מנפיקה מניות לציבור. כלומר, מוכרת חלקים מהבעלות לכל מי שרוצה לקנות. הכסף ששילם האדם הולך לחברה והיא יכולה להשקיעו בקנית ציוד חדש או כל התקדמות אחרת. כל מניה מיצגת אחוז מסוים מהבעלות על החברה, כך שכל מי שקנה אותה הוא בעלים של חלק מהחברה. הוא יכול ליהנות בעיקר מכך שאם החברה תצליח ותגדל, יותר אנשים ירצו לקנות את המניות שלה, ערכה של כל מניה יעלה, והוא יוכל למכור את המניה במחיר גבוה מהמחיר בו קנה אותה. מסחר זה מתנהל, כאמור, בבורסה. כיום כל המסחר ממוחשב לחלוטין.
7. **מדד המחירים לצרכן:** הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה קבעה רשימת מוצרים לפיו מחשבים את המדד הזה. מספר זה משקף את עלית המחירים הממוצעת של כל המוצרים ברשימה. הרשימה מתעדכנת מדי כמה שנים. אופן קביעת המחיר: בכל חודש בודקים מה קרה למחירי המוצרים שברשימה.
לפי השינוי בגובה המוצרים ברשימה קובעים את המדד. המדד מודד את גובה האינפלציה.
אינפלציה שנתית היא סך כל המדדים החודשיים.
8. **תוספת יוקר:** התאמה של המשכורות במשק לעלית המדד. מול עלית מחירים אמורים השכירים לקבל העלאת שכר כדי שמשכורתם תמשיך לשמור על ערכה, על יכולתה לקנות את אותו סל מוצרים. תוספת היוקר היא הפיצוי עליו מסכמים הממשלה, המעסיקים הגדולים וההסתדרות, אותו יקבלו כל השכירים המאורגנים במשק.
9. **מיתון וצמיחה:** מיתון הוא מצב בו יש ירידה יזומה או לא יזומה על ידי הממשלה בהשקעות ביצור ובצריכה. הוא מאופיין באבטלה גדלה, מצוקה כלכלית של שכבות רחבות קיצוצים בתקציב הממשלה ריבית גבוהה ומחירים יציבים. הצמיחה היא היפוכו של מצב זה: אנשים עובדים, משתכרים וקונים. כך מפעלים מיצרים במשק גדלים ודורשים השקעות גדלות והולכות והריבית נמוכה. במשק בצמיחה דרושים עוד ועוד עובדים והאבטלה הולכת וקטנה. לעיתים מצב זה עלול להיות מלווה גם באינפלציה קטנה או גבוהה ולכן יש להתאים את תקציב המדינה ולמנוע גרעונות. במיתון בדרך כלל אין אינפלציה או שהיא נמוכה.
10. **מס הכנסה:** מס המוטל על הכנסה של אדם ממשכורת או ממקור אחר. מס הכנסה מחושב על פי האחוז מסך ההכנסות האדם ממשכורתו. האחוז משתנה לפי גובה ההכנסה. ככל שההכנסה גדלה – עולה האחוז הנגבה מהאדם.
האחוז הגבוה יקבע רק על החלק שמעל למדרגה הקודמת. כלומר, בעלי שכר נמוך (עד לשכר מינימום) לא ישלמו מס כלל. למי ששכרו גבוה משכר המינימום במעט (יש טבלה המגדירה זאת), ישלם 10% מס רק על השקלים שמעבר לשכר המינימום. מי ששכרו פי שניים משכר המינימום ישלם מס (על פי

המדרגות) על השכר מעבר לשכר המינימום, רק הפעם הוא "קופץ" שתי מדרגות וישלם יותר מ 10% על המדרגה השניה.

צריך להיות ברור שעל משכורת מעל 15,000 ₪ יגבו 40% מס רק על חלק מהשכר. כלומר אם אדם מרוויח 17,000 יגבו ממנו 20% מ 2000 ₪, 30% מ 5,000 ₪, 40% מ 2,000 ₪ וכן הלאה.

ישראל היא אחת המדינות המערביות היחידות שאין בה מס על הון ועל ירושות. מס הכנסה משולם על פי הכנסת האדם לכן הוא מגדיל את השוויון בחברה ונקרא מס פרוגרסיבי, מקדם.

11. מע"מ: מס ערך מוסף. מס בגובה של 18% על כל הערך שהתווסף לחומר הגלם בתהליך יצורו. משלמים אותו בעת הקנייה. כולם משלמים אותו גובה מס בלי קשר לגובה הכנסתם. לכן הוא מסווג כמס רגרסיבי, המגדיל את אי השוויון.